المجلة العلمية لجامعة جيهان – السليمانية
المجلد (5) – العدد (2)، كانون الأول 2021
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

دركپێكردنی بەجەستەكردن لە ڕێزماندا

كاروان عومەر قادر[1]، گۆناعومەرعەبدولا[2]

[1,2]بەشی كوردی، كۆلێژی زمان، زانكۆی سلێمانی، سلێمانی، عێراق
Email: karwan.qadir@univsul.edu.iq[1], gona.abdulla@univsul.edu.iq[2]

پوختە:

ئەم لێكۆڵینەوەیە بەپێی تیۆری ڕێزمانی دركپێكردن بۆ دیاریكردن و ڕوونكردنەوەی دارشتە دركپێكردنەكان لە ڕێزماندا تەرخانكراوە، ڕێزمان پێرەوێكی كۆزانینی زمانییە، كە لەبەكارهێناندا ڕەنگدەداتەوە. ڕێكخستنی دارشتە دركپێكردنەكان لەتۆڕبەندی زماندا لەڕێگەی نواندنی ئەسكەلەییەوە دەخرێتەڕوو، كە تایبەتێتییەكی جیاكەرەوەی ڕێزمانی دركپێكردنە. لەم ڕوانگەیەوە پێواژۆی دركپێكردنی بەڕێزمانیكردن لە چێوەی چۆنیەتی كۆداكردنی ئاوەزییانە و بە ئەسكەلەكردنی خودی یەكە كۆداكراوە ئاوەزییەكان نەخشەی پێواژۆی دركپێكردنی بەڕێزمانیكردن لە زمانی كوردیدا دەكێشن. بەمشێوەیە ئەم لێكۆڵینەوەیە مەبەستیەتی هەردوو پێواژۆی كۆداكردنی ئاوەزییانە و بەئەسكەلەكردنی ئەو كۆداكردنە وەك بنەمایەكی بەڕێزمانیكردن لە ڕێزمانی زمانی كوردیدا شرۆڤە بكات. ئامانجی لێكۆڵینەوەكە بریتییە لە خستنەڕووی دركپێكردنی بەجەستەكردن لە ڕێزمانی زمانی كوردیدا.

كلیلە وشەكان: بەڕێزمانیكردن، كۆزانینی ڕێزمانی، كۆداكردنی ئاوەزیانە، ئەسكەلە، پۆلكردن، پشكنین.

الملخص:

يحدد هذا البحث ويوضح البنى المعرفية في النحو وفق نظريات القواعد المعرفية. القواعد هي نهج للمعرفة اللغوية ينعكس في سياق استخدامها. يتم ترتيب الهياكل المعرفية في شبكات اللغة من خلال التخطيط الذي هو سمة مميزة للقواعد المعرفية. في ضوء ذلك ، فإن عمليات النحوية المعرفية في سياق التدوين العقلي والتخطيط للوحدات تضع خطة لعملية النحوية المعرفية في اللغة الكردية. وبالتالي، يهدف البحث إلى تحليل كل من التدوين العقلي والتخطيط كأساس لعملية النحوية المعرفية في اللسانيات المعرفية وقواعد اللغة الكردية. لذلك تهدف هذه الورقة إلى تمثيل التجسيد المعرفي في النحو.

كلمات افتتاحية: التقعيد، المعريفة النحوية، التخطيط، مخطط،، التصنيف، المسح.

Abstract:

This research determines and clarifies the cognitive structures in grammar according to the theories of cognitive grammar. Grammar is an approach of language knowledge that is reflected in the course of using it. Arranging the cognitive structures in the language networks is done through schematisation which is a distinctive characteristic of cognitive grammar. In this light, the processes of cognitive grammaticalization in the context of mental codification and schematisation of the units set the plan for the process of the cognitive grammaticalization in Kurdish language. Thus, the research aims at analysing both the mental codification and schematisation as a basis for the process of cognitive grammaticalization in cognitive linguistics and the grammar of Kurdish language. Therefore, this paper aims at representing the cognitive embodiment in grammar.

Keywords: Grammaticalisation, Grammatical knowledge, Schematisation, Schema, Categorization, Scanning.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/5.2.2
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

پێشەکی:

زانستی زمانی درکپێکردن، تیشکدەخاتە سەر زمان وەك پێرۆیکی کۆزانین، کە خۆی لەڕێزماندا دەبینێتەوە، ڕێزمانیش هەڵگرتنی کۆزانینە دەربارەی زمان، بەپێی زانایانی ڕێبازی درکپێکردن، کۆزانینی زمانیی لە مێشکی قسەکەردا وەك لیستی داکراو هەڵگیراوە، داکراوەکانیش لە پەیوەندیی نێوان ئەندامەکانی یەکە هێماییەکان پێکهاتوون و یەکەکانیش لە پۆل کراوە و پۆل داخراوەکان پێکهاتوون.

ئەم لێکۆڵینەوەیە، (کە لە بنەڕەتدا وەچەپارێکی بەشێکی تێزی دکتۆرایە بەناونیشانی (بەجەستەکردنی درکپێکردن لەڕێزماندا) و وەك بەشێك لە پێداویستییەکانی بەدەستهێنانی بڕوانامەی دکتۆرایە، کە لەلایەن خوێندکارەوە دەبێت بڵاوبکرێتەوە) ورد و زانستیانە مەبەستیەتی تیشك بخاتەسەر (بەجەستەکردنی کۆزانینەکان لە ڕێزماندا) بەپێی تیۆری ڕێزمانی درکپێکردن لە زانستی زمانی درکپێکردندا، ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە ڕێبازی درکپێکردنی شیکاریانەیە، سنووری لێکۆڵینەوەکە لە چوارچێوەی زمانی کوردیدایەو نموونەو داتاکانیش لە کرمانجی ناوەڕاست وەرگیراوە. ئەم لێکۆڵینەوەیە بەسەر سێ تەوەردا دابەشکراوە، تەوەرەی یەکەم بۆ سەرناوی (پێواژۆی بەڕێزمانیکردن لەزمانی کوردیدا) و هێنانەوەی نموونەی کارەکی پێویست بۆ ئەو مەبەستە تەرخانکراوە تەوەرەی دووەمیش تایبەتکراوە بۆ سەرناوی (کۆدداکردنی ئاوەزیانەو بەئەسکەلەکردن). تەوەرەی سێیەمیش بۆ سەرناوی (پۆلکردن لەڕێزمانی درکپێکردندا) دانراوە.

1- پێواژۆ درکپێکردنەکانی ڕێزمان

1/1- بەڕێزمانیکردن " Grammaticalisation "

یەکێك لە تیۆرییە درکپێکردنەکان بۆ بەجەستەکردنی تەرزە زمانییەکان بەڕێزمانیکردنە، لە ڕوانگەی گریمانەی بنەمای بەکارهێنانەوە، دارشتە ڕێزمانییەکان لە ڕێگەی پێواژۆی بەڕێزمانیکردنەوە دەردەکەون. زاراوەی بەڕێزمانیکردن بۆ پێواژۆیەك دەگەڕێتەوە، کە تیایدا یەکە فەرهەنگییەکان بۆ خزمەتی ئەرکە ڕێزمانییەکان دێن، واتە پێواژۆیەکە لە ڕێگەیەوە ئەرکی ڕێزمانی وشە فەرهەنگییەکان دەستدەکەوێت، یان یەکە ڕێزمانییەکان ئەرکی ڕێزمانی زیاتر وەردەگرن، بە واتەی ئەوەی تەنها واتای فەرهەنگی ڕەگەکان سەرچاوەی واتای ڕێزمانی نین، بەڵکو هەموو بونیادەکان لەم پێواژۆیەدا بەشدارن (Flogstad,2016:10). بە ڕێزمانیکردن لە ناو زمانەوانی درکپێکردندا سەرنجی زۆری خراوەتە سەر بە ڕێزمانیکردن "پێواژۆی گۆڕانی زمانییە، کە بەهۆیەوە توخمە پۆل داخراو، یان ڕێزمانییەکان پلە بە پلە لە پێرەوی پۆل کراوەکانەوە گەشەیانکردووە" (Evans & Green, 2006:482).

بەڕێزمانیکردن بۆ گۆڕانە بەیەکداچووەکان لە فۆرم و واتای بونیادە دیاریکراوەکان تایبەتمەندکراوە، وەك پێواژۆیەك دەبینرێت، کە بە شێوەیەکی سەرەکی پشت بە واتا دەبەستێت، لەبەر ئەوە گۆڕانە سیمانتیکییەکان لە بەڕێزمانیکردندا، لە ئەنجامی بەکارهێنانی زمانەوە سەر هەڵدەدەن. ئەم گۆڕانەش یەك ئاراستە و خولییە/خولگەییە لەبەر ئەوەی ئاراستەی ئەو جۆرە گۆڕانە لە فەرهەنگییەوەیە بۆ ڕێزمانی، واتە بە پێچەوانەوە ڕوونادات. سروشتی خولی بە ڕێزمانیکردن لەوەدا ڕوونە، کە یەکە زمانییەکان وەك توخمە فەرهەنگییە پۆل کراوەکان دەچنە ناو زمانەوەو لە ڕێگەی بە ڕێزمانیکردنەوە بۆ توخمە پۆل داخراوەکان دەگۆڕێن، لە کۆتایدا بە هۆی پێواژۆی نەمان و لەبریدانانەوە لەلایەن توخمە پۆل کراوە نوێیەکانەوە زمان بە جێدەهێڵن، بۆ نموونە ئەگەر بڕوانینە وشەی (هێلکەوڕۆن) لەنموونەی ژمارە(1)دا :

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/5.2.2
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

المجلة العلمية لجامعة جيهان – السليمانية
المجلد (5) – العدد (2)، كانون الأول 2021
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)
ص:29-45

1. بۆ نانی بەیانی هێلکەوڕۆنمان هەیە.

(هێلکە)(ڕۆن) ← هێلکە_و_ڕۆن ← هێلکەوڕۆن

فەرهەنگ مۆرفۆلۆجی فەرهەنگ

بەڕێزمانیکردن

بەکارهێنان

شێوەی ژمارە(1) بەڕێزمانیکردنی وشەی(هێلکەوڕۆن)

لەشێوەی ژمارە(1) دا، دەرکەوتووە هەردوو توخمی فەرهەنگی(هێلکە)و (ڕۆن) بە جیا و بەسەربەخۆیی لە فەرهەنگدا بونیان هەیە و لە مۆرفۆلۆجیدا بەیارمەتی مۆرفیمی ناوبەندی (و) وشەیەکی نوێیان لێ بەرهەم دێت، کە بۆ ناوی خواردنێك بەکاردێت و دووبارە دەچێتەوە ناو فەرهەنگ و وەك کەرستەیەکی نوێ لە ڕستەو ئاخاوتنەکاندا بەکاردێتەوە، بەمەش پێواژۆی بەڕێزمانیکردنی بەسەردا هاتووە و لە زمانی کوردیدا چەندین نموونەی ترمان هەیە، کە ئەم پێواژۆیەیان بەسەردا هاتووە وەك (پیرەمێرد، ڕەشەبا، گوڵباخ، مەلەکردن، سوێند خواردن...هتد).

Traugott و Trousdaleلە دوو ڕوانگەوە باس لە بە ڕێزمانیکردن دەکەن، " 1. گریمانەیەکی توێژینەوەیە بۆ لێکۆڵینەوەی پەیوەندییەکانی نێوان فەرهەنگ، بونیادەکان، کەرستە ڕێزمانییەکان لە زماندا، دیاکرۆنی و سینکرۆنی، لە زمانە تایبەتییەکان و لەناو زمانەوانیدا بەکاردەهێنرێت، 2. بە ڕێزمانیکردن بۆ گۆڕانی مێژوویی دەگەڕێتەوە، کە بە هۆیەوە یەکە فەرهەنگییەکان و بونیادەکان، لە چوارچێوەی زمانەوانی دیاریکراوەوە بۆ خزمەتی ئەرکە ڕێزمانییەکان و بە ڕێزمانیکردنیان بۆ گەشەکردنی ئەرکە ڕێزمانیە نوێیەکان بەردەوام دەبێت". (Traugott & Trousdale 2013: 96). ژمارەیەك پێواژۆی فۆنۆلۆجی، سینتاکسی و سیمانتیکی بۆ بەڕێزمانیکردنی هەموو بونیادەکان بەیەکداچوون، Croft باس لە پێواژۆ (فۆنۆلۆجی، مۆرفۆسینتاکس و ئەرکییەکان) بۆ بەڕێزمانیکردن دەکات.(Croft,2003:254-264).

1-1/1: یەکەکانی ڕێزمان

کاتێك زانایانی بواری ڕێزمان، زنجیرەیەکی ئاڵۆزی زمانی بۆ بەشە پێکهێنەرەکانی تێکدەشکێنن، ئەو زنجیرە ئاڵۆزە بۆ بچوکترین یەکەی واتایی (مۆرفیم) دابەشدەکەن. بێگومان دەنگەکانی ئاخاوتن لە مۆرفیم بچوکترن، بەڵام ئەرکیان وەك مۆرفیم نیە، شێوەی (2) یەکە ڕێزمانییەکان ڕووندەکاتەوە، ڕستە وەك گەورەترین یەکەی ڕێزمانی نوێنراوە، لەبەر ئەوەی پارچەی گەورەی ئاخاوتن لە ڕستە پێکهاتووە، کە بە ڕێگای جیاواز بەیەکەوە بەستراون.

مۆرفیم وشە فرێز ڕستە

بچوکترین یەکەی ڕێزمانی ← گەورەترین یەکەی ڕێزمانی

شێوەی(2)یەکەکانی ڕێزمان

چەندین لێکۆڵینەوە لەسەر یەکەکانی ڕێزمان لە زمانی کوردیدا هەن، بڕوانە (محمد مەحوی،2001)، (کاروان عمر،2008) ، (سازان زاهیر، 2013).

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/5.2.2
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

2/1 : كۆزانینی ڕێزمانی

کۆزانینی ڕێزمانی دیاردەیەکی دەروونی و درکپێکردنە، پەیوەندیەکی تەواوی بە زانینی زمانیی لە زمانەوانیدا هەیە، کە بە کاریگەری دووبارەبوونەوەی بەکارهێنانی زمانەوە لەسەر نواندنە هۆشەکییەکانی بونیادی ئەسکەلەیی پێوانەکراوە"کۆزانینی زمانەوانی بریتییە لە کۆمەڵێك یەکە، کە بۆ قسەکەر لەبەردەستن بۆ پۆلێنکردنی ڕووداوە بەکارهاتووەکان"usage event" (دەربڕاوە ڕاستە قینەکانن لەگەڵ وردەکاری فۆنەتیکی و تێگەیشتنی چوارچێوەیی) لە هەردوو تێگەیشتن و دەربڕیندا" (Wilcox,2018:49). مەبەستی سەرەکی تیۆری ڕێزمانی درکپێکردنیش، بە مۆدێلکردنی کۆزانینی زمانی قسەکەرە لەو ڕێگایەوە، کە لەگەڵ هەر دوو چەمکە پەیوەستبووەکان (هەمەکیانە و درکپێکردن) دا دەگونجێن. مۆدێلی درکپێکردنی ڕێزمان هەوڵدەدات، مۆدێلی کۆزانینی قسەکەر بە ڕێگایەکی گونجاو لەگەڵ ئەو دوو پەیوەستبوونەدا بونیاد بنێت، لەم پەیپێبردنەوە زمانەکە لە میکانیزمی درکپێکردنی گشتی و پێواژۆکانەوە دەردەکەوێت، لەزانستی زمانی درکپێکردندا بانگەشەی سەرەکی لە هەندێك ڕێبازی درکپێکردنی ڕێزماندا بریتیە لە کۆزانینی زمانی، کە لە ئاوەزی قسەکەردا وەك لیستی یەکە هێماییەکان نوێنراوە، بەکارهێنانی دەربڕینێك بەشێوەیەکی دووبارە، بەسە بۆ ئەوەی ئەو دەربڕینە بچەسپێت و ببێت بە یەکە، لەم ڕوانیینەوە یەکە بریتیە لە قەوارەی هێمایی، کە بە شێوەیەکی فەرمی لەلایەن پێڕەوی زمانەوە بنیاد نەنراوە، بەڵکو هەڵگیراوە و دەستمان پێیدەگات. لەبەر ئەوەی یەکە هێماییەکان لە ڕێزمانی قسەکەردا نوێنراون، کەواتە یەکە باوەکانن. (یەکە باوەکان لە ڕێگەی پێواژۆی بەئەسکەلەکردن بە پشت بەستن بە دووپاتکردنەوەی فیچەرە چەندبارەبووەکانەوە، یان سەرنجە کۆمەڵایەتییەکانەوە بە ناو زنجیرە ڕووداوە بەکارهاتووەکاندا دەردەکەون. ڕێکەوتنی یەکە زمانەوانییەکان بەستراوە بەو بیرۆکەیەی، کە دەڵێت دەربڕینە زمانەوانییەکان دەبێتە بەشێك لە ڕێزمانی زمان، ڕۆڵی چەسپاندن و ڕێککەوتن لەم مۆدێلی ڕێزمانەدا لە گریمانەی بنەمای بەکارهێناندا دەردەکەوێت، قسەکەر یەکە هێماییەکان دەزانێت، بەو شێوەیە ڕێکەوتن بابەتی پلەیە) (Evans&Green,2006:502) ، بۆ نموونە دەربڕینێکی وەك (باخ) زیاتر لەناو خەڵکدا بەکاردێت، وەك لەدەربڕینێکی بواری پزیشکی، وەك (نەشتەرگەری، ڕۆماتیزم ...هتد)، کە تەنها لەناو کۆمەڵێکی دیاریکراوی قسەپێکەرانی زمانێك لەگەڵ کۆزانینی تایبەتی پەیوەندار بە بواری پزیشکییەوە بەکاردێت. یەکە هێماییەکان لەڕووی دارشتەوە، یان ئاڵۆزن، یان سادەن، بۆ نموونە یەکە هێماییە سادەکانی وەك مۆرفیم لەوانەیە دارشتەی فۆنۆلۆجی، یان سیمانتیکی ئاڵۆزیان هەبێت، بەڵام لەڕووی دارشتەی هێماییەوە سادەن، ئەگەر یەکەی هێمایی بچوکتریان تێدا نەبێت، بۆ نموونە وشەی (گوڵ) و نیشانەی کۆ(_ان) نموونەیەکن بۆ یەکەی هێمایی سادە، یەکە هێماییە ئاڵۆزەکانیش بە پێی پلەی ئاڵۆزیان لە وشەوە بۆ فرەیز و ڕستەکان دەستپێدەکات. هەر یەك لەم یەکانە بەشێوەیەکی پێڕەوبەندانە هەڵگیراون و داکراون. ئەم دارشتانەش لەو پەیوەندییانەدا، کە لە نێوان یەکەکاندا هەن دەردەکەون، بۆ نموونە هەندێك لەیەکەکان وەچە بەشەکانی تری یەکەکان پێکدەهێنن، وەك چۆن (مۆرفیمەکان) وشەکان پێکدەهێنن و (وشەکان)یش فرێز و ئەمانیش ڕستەکان پێکدەهێنن. ئەم گروپە تێهەڵکێشراوانە، وەك تۆڕبەندێك دەبینرێن.

لانگەکەر لەناو مۆدێلی ڕێزمانی درکپێکردندا (مەرجی داواکاری ناوەرۆك"the content requirement") ی وەك پێوەر دارشتووە، کە بە پێی ئەم مەرجە، تەنها ڕێگە بەو یەکانە دەدرێت، کە لە ناو ڕێزمانی زمانەکەدان، ئەوانیش 1. یەکە فۆنۆلۆجی، سیمانتیکی و هێماییەکان، 2.پەیوەندییەکانی نێوانیان دەگرێتەوە، 3.ئەسکەلەکانن، کە ئەو یەکانە دەنوێنێت، ئەم داواکارییە یەکە ئەبستراکتییەکان لە مۆدێلەکە دووردەخاتەوە، لە جیاتی ئەوە کۆزانینی تەرزە زمانەوانییەکان لە ڕێگەی ئەسکەلەوە نەخشەدەکێشێت، (Langacker,2013:25) بەواتایەکی تر ئەو یەکانەی، کە لەڕێزمانی زماندا ڕێگەیان پێدەدرێت، دەنگەکان و دارشتەکانیان (کە لە دەربڕینە زمانەوانیەکاندا خۆیاندەبیننەوە) و ئەسکەلەکانن، کە لەسەر بنەمای ئەو دەنگ و دارشتانە دارێژراون، بۆ نموونە: شار ، زنجیرە دەنگێکە و دروستەیەکی هەیەو لە کردەی بەپۆلکردنیشدا (ناو) ێکە، کە لەئەسکەلەدا بۆ هەموو ناوەکان لە زماندا دەگشتێنرێت.

2/1: کۆدداکردنی ئاوەزییانە و بەئەسکەلەکردن

خاڵێکی بنچینەیی پێواژۆی درکپێکردن بەئەسکەلەکردنە"schematization" ئەم پێواژۆیە پوختەکردنی هاوبەشییە بنچینەییەکانە، کە لە ڕێگەی فرە شارەزاییەوە، بە مەبەستی گەیشتن بە ئاستی بەرزی نواندی چەمکی ئەبستراکتی هەڵدەهێنجرێن.((Wilcox,2018:54

لە ڕێزمانی درکپێکردندا ئەو یەکانەی، کە ڕێزمان دەیانگرێتەوە لەبەکارهێنانی زمانەوە دارێژراون، ئەمەش بە هۆی پرۆسەی بەئەبستراکتکردن و بەئەسکەلەکردن ڕوودەدات. "پێواژۆی بەئەبستراکتکردن لە ڕێگەی توانا درکپێکردنەکان و هەموو کۆزانینی قسەکەرەوە دارێژراوە" (Luo,2019:43). بەئەبستراکتکردن پێواژۆیەکە، کە لە ڕێگەیەوە دارشتەکان، بەهۆی دوپاتکردنەوەی

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/5.2.2
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

هاوبەشییە بنچینەییەکان لە شارەزاییە سادەکانەوە لە ناو بارودۆخی بەکارهێنانی زماندا دەردەکەون. سروشتی بەئەبستراکتکردن، پاڵاوتنی ئەو شارەزاییە تاکیانەیە، کە دووبارە نابنەوە(Fortescue,2017:30). بۆنموونە قسەکەرێك بەباشی زمانێك فێردەبێت، لە ئەنجامی مامەڵەکردنی چەندبارەی لەگەڵ وشەکان، فرێزەکان، ڕستەکان، لە ئەو دەربڕینانەی، کە بەرگوێی دەکەوێت پەیکاڵ بەمەودای واتاکانی پەیوەست بە ئەو یەکانەوە، ڕایەڵە واتاییەکانی وشەکان درکپێدەکات و دەیانناسێتەوە. بەئەسکەلەکردن، جۆرێکی تایبەتی بە ئەبستراکتکردنە، کە ئەنجامەکان لە نواندنەکاندا وردەکاری کەمتری تێدایە وەك لەوەی لە دەربڕینە ڕاستەقینەکاندا هەیە، ئەنجامی بەئەسکەلەکردن لە ئەسکەلەکاندا دەردەکەوێت. ئەمەش بەهۆی دەستنیشانکردنی خاڵی جیاوازی لە نێوان دارشتە ڕاستەقینەکان و وازهێنان لە ئەو خاڵانەی تێیدا هاوبەشن دەستدەکەوێت ((Wiechmann, ،Evans & Green, 2006: 115) 2015:45) بۆ نموونە:

2. بێچووە پشیلەکە لە کارتۆنەکەدایە
3. گوڵەکە لە گۆزەکەدایە
4. درزەکە لە قاپەکەدایە

ئەگەر بروانینە دەربڕینە جیاوازەکانی نموونەی (2، 3، 4)، دەبینین یەکەی زمانی (لە) لەرێگەی دارشتەی (لە....دا) وە، هاوبەشە لە گەیاندنی زانیاری دەربارەی شوێنی ئەو شتانەی باسکراون وەك (پشیلە، گوڵ، درز) لە نموونەی (2و 3) دا شێوە و ئاماژەی بابەتەکە ڕوونترە وەك لە نموونەی (4)، لە هەرسێکیاندا جیاوازییەکی کەم هەیە و ئەو جیاوازیانەش بۆ تایبەتێتی دەربراوەکان دەگەڕێتەوە، ئەسکەلەی (لە) زانیارییەکی کەممان لەسەر سروشتی شێوەو سەرچاوەی بابەتەکان پێدەڵێت.
بە شێوەیەکی سەرەکی، لەڕێزمانی درکپێکردندا، پێکەوەلکاندنی هێماکان" symbolic assemblies" یەکە ڕێزمانییەکان، ئەسکەلەکان، بەئەبستراکتکردنی ژمارەیەکی زۆری نموونە دیاریکراوەکان و دروستکردنی ئەسکەلەکان ڕەنگدانەوەی پێواژۆ بنچینەییەکانی درکپێکردنن، یەکە زمانەوانییەکان "پێکەوەلکاندنی هێماکان" چەند جۆرێکی هەمەجۆریان هەیە، لەوانەیە وشەیەکبن، وەك (کۆتر) لە چوار سەگمێنتی دەنگی پێکهاتووە، [ك] ،[ۆ]،[ت]،[ر]، کە وەك یەکەی [کۆتر] خۆیان دەنوێنن، لەوانەش ئیدیۆمەکانن وەك [ئاشی نەزان خوا دەیگێڕێت]، یان مۆرفیمە بەندەکانی وەك نیشانەی کۆ[-ان] بن، یان پاشگرەکانی دارشتنی وشەی نوێ بن وەك [-ەر] لە (نوسەر) دا، یان بونیادە سینتاکسییەکان بن وەك کرداری تێپەرو تێنەپەر. بە ئەبستراکتکردن و بەئەسکەلەکردنی پێواژۆ درکپێکردنە بنچینەییەکان، بە پشتبەستن بە دەربڕین و ڕووداوە بەکارهاتووەکان ئەسکەلە بەرهەم دەهێنن.

1/ 2-1: ئەسکەلە و نموونەی بەرجەستەکەری

پێڕەوی زمانەوانی لە نواندنە درکپێکردنەکانی دەربڕینە تاکەکان و بەئەبستراکتکردنی نواندنە زۆر گشتییەکان، لە ئەنجامی دووبارەبوونەوەی بارودۆخە لەیەکچووەکان لە چوارچێوەی بەکارهێناندا بنیادنراوە. لە ڕێزماندا تەرزە بەئەبستراکتکراوەکان بە زۆری بۆ ئەسکەلە و نموونەکانیان "instantiation" دەگەڕێتەوە (Flowerdew,2012:62).
یەکێك لە تایبەتێتیە جیاکەرەوەکانی مۆدێلی درکپێکردن نواندنی ئەسکەلەییە و تایبەتێتی یەکە زمانەوانییەکانە وەك یەکە هێماییەکان، کە بەتەنها وەك پێڕەوی پێکهاتە سنوردار نەکراون، بەڵکو بەسەر پێڕەوی ڕێزمانیدا جێبەجێکراون، بە واتایەکی تر وەك جووت واتا و فۆرم بینراون بەوپێیەی تەرزە سینتاکسییەکان نواندنە ئەسکەلەییەکانن، ڕێزمانی درکپێکردن بۆ ئەم مەبەستە دوو بەڵگە دەخاتەڕوو:

1. پێواژۆ درکپێکردنە گشتییەکان، بنچینەین بۆڕێزمان،
2. دەرکەوتنی ڕێزمان وەك پێڕەوێکی کۆزانینی زمانەوانی لە بەکارهێنانی زماندا ڕەنگیداوەتەوە" (Evans &Green, 2006:115) . ئەسکەلە یەکەیەکی هێماییە، زیاتر لە پێواژۆی بە ئەبستراکتکردنی یەکە هێماییە دیاریکراوەکانەوە دەردەکەوێت، کە پێیاندەوترێت نموونەکان "instances". نموونەکان پەیوەندی نێوان جۆرو نموونەکانی دەردەخات. فۆرمە ئەسکەلەییەکانیش، لە ڕێزمانی هۆشەکیدا، زیاتر نواندنە ئەسکەلەییەکان یان یەکە هێماییەکان دەگرێتەوە، ئەمەش لە ڕێگەی بەئەبستراکتکردنی تەرزە هاوبەشەکان لە دەربراوەکاندا دەبێت. یەکە هێماییەکان، یان سادەن یان ئاڵۆز، وەك لە نموونەکانی 5 (ا،ب،ت) دا دەرکەوتووە:

5.ا. گوڵ
ب. گوڵان
ت. گوڵی سروشتی زۆر جوانە

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/5.2.2
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

ئەگەر بروانینە یەکە هێماییەکانی نموونەکانی ٥ (ا،ب،ت) دەبینین، یان سادەن، یان ئاڵۆزن، یەکەی فەرهەنگی (گوڵ) سادەیە و یەکەی ئاڵۆزیش وەك (گوڵان)، یان ڕستەی (گوڵی سروشتی زۆر جوانە)، هەر یەکەیەکی هێمایی ئەگەر سادەبێت، یان ئاڵۆز، بەپێی پارامێتەرەکانی ئەسکەلەیی و ئاڵۆزیی دەگۆڕێن. لەم ڕوانگەیەوە لانگەکەر، ئەوە ڕووندەکاتەوە، کە یەکەزمانییەکان لە ڕوانگەی پارامێتەرەکانی ئەسکەلەیی، ئاڵۆزی و پلەی باوێتیان لە ئاخاوتندا جیاوازن (Langacker, 2013:21). بۆڕوونکردنەوەی ئەمە بروانە خشتەی ژمارە(1) :

جۆری یەکەکان	ئەسکەلەیی	دیاریکراویی	باوێتی
سادە	ناو	گوڵ،دار، بەرد،...هتد	گوڵ،دار،بەرد
ئاڵۆز	ف ن+ف ن+ف ك	ئازاد کتێبەکەی خوێندەوە. نازدار گوڵەکانی ئاودا	ئازاد کتێبەکەی خوێندەوە. نازدار گوڵەکانی ئاودا

خشتەی ژمارە(1) ڕوونکردنەوەی پارامێتەری یەکە زمانییەکان

لە خشتەی ژمارە(١) دا، دەردەکەوێت یەکە هێماییە سادەو ئاڵۆزەکان، یان ئەسکەلەیین وەك کەتیگۆری ڕێزمانی (ناو) یان دیاریکراون وەك(گوڵ،دار، بەرد،...هتد) جیاوازیشیان لەوەدایە دەرکەوتنی سیمانتیکی و تایبەتمەندی فۆنۆلۆجی (ناو) زۆر ئەسکەلەییە وەك لە (گوڵ) بەم شێوەیە یەکە زمانەوانییەکان لە ڕوانگەی دوو پارامێتەری سەرەکییەوە (ئەسکەلەیی" schematicity" و ئاڵۆزی" complexity") دەگۆڕێن، بۆ نموونە: یەکەی فەرهەنگی (گوڵ) زۆر سادەو دیاریکراوە لەکاتێکدا تەرزی سینتاکسی (ف ن + ف ن + ف ك) زۆر ئاڵۆزەو یەکەی هێمایی ئەسکەلەییە و هەروەها ئەسکەلەی پۆلی (ناوی)، کە ئەسکەلەی (شت) دەنوێنێت، لە هەزاران یەکەی کۆنکرێتی وەك (گوڵ، پشیلە، درەخت...هتد)ەوە بەئەبستراکتکراوە. "ڕێزمان بە یەکەی هێمایی ئەبستراکتی ناسێنراوە، کە لەناو دەربرینەکانی بەکارهێنەرانی زمانەوە، بەئەبستراکتکراوە" (Luo,2019:43) لە زانستی زمانی درکپێکردندا ئەسکەلەی بونیادی هەیە، ئەویش یەکەی هێمایی ئەسکەلەیی و ئاڵۆزی دەگرێتەوە، کە لە ڕێگەی بونیادە ئاڵۆزە دیاریکراوەکان و چوارچێوەیەك، کە ئەو ئاڵۆزی هێماییە پیشاندەدات و دەست بەسەر هاوبەشییەکانیاندا دەگرێت، پیشاندەدات، بۆ نموونە ئەسکەلەی بونیادی(ف ن + ف ن + ف ك) لە چەندین بونیادی دیاریکراوی وەك(ئازاد کتێبەکەی خوێندەوە، نازدار گوڵەکانی ئاودا، توانا دەرگاکەی کردەوە...هتد) دەرهێنراون.

هەردوو میکانیزمی تەواوکاری توخمە پۆل کراوەو داخراوەکان(فەرهەنگ و ڕێزمان) لە دیاریکردنی بەشە جیاوازەکانی نواندنە درکپێکردنەکان بەرپرسن، فەرهەنگ زانیاری ناوەڕۆکی دەبەخشێت و بونیادە ڕێزمانیەکانیش زانیاری دەربارەی ئەو ڕێگایەی نواندنە درکپێکردنەکان دادەڕێژن، دەبەخشێت. لە ڕێکخستنی لیستی یەکە ڕێزمانیەکان لای لانگەکەر، لە شێوەی ژمارە (3) دا دوو ڕەهەند ڕوونکراوەتەوە، هێما ئاڵۆزەکان لەسەر تەوەرەی ئاسۆیی و ئەسکەلەیی لەسەر تەوەرەی ستونی، یەکە هێماییەکانی وەك (مۆرفیمەکان) هێماییانە سادەن و کەتیگۆری ئەسکەلەیی دیاریکراوی وەك (ناو، کردار...هتد) لەڕووی هێماییەوە ئاڵۆزنین، بەڵام زۆر ئەسکەلەین، وشەکانی وەك (یاریزان، شاخەوان،...) هێماییانە ئاڵۆزن، بەڵام ئەسکەلەیی نین، بونیادە ئەسکەلەییەکانی وەك (ڕستەی سەرجێناویی و ڕستە تەواوکارییەکان،...هتد) ئاڵۆزیش و ئەسکەلەییشن.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/5.2.2
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

المجلة العلمية لجامعة جيهان – السليمانية
المجلد (5) – العدد (2)، كانون الأول 2021
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

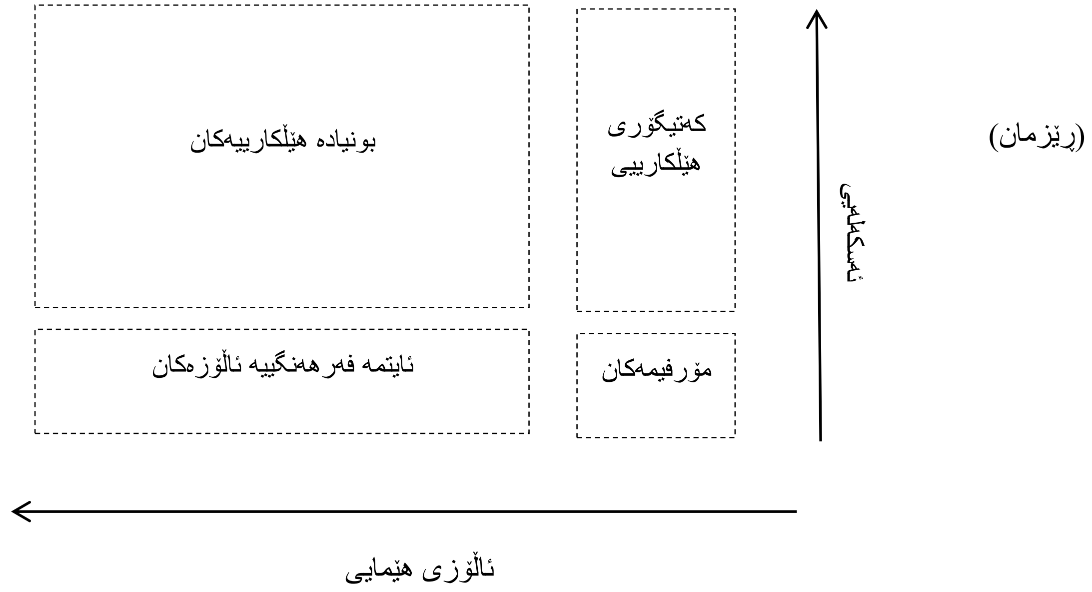

شێوەی ژمارە (3) ئەسکەلەی ئالۆزی هێمایی، لەلایەن (لانگەکەر)ەوە پێشکەشکراوە

ئەگەر لە هەریەك لە دەربڕینەکانی وەك (شاران، گوڵان، ساڵان...هتد) بڕوانین، دەبینین یەکەی هێمایی زۆر چەسپاون، بۆ نموونە یەکەی هێمایی گوڵان، لە ڕێگای هاوکێشەی (1) نوێنراوە:

هاوکێشەی 1.[[[گوڵ]/[گوڵ]]-[[کۆ]/[ان]]]

لەو هاوکێشەیەدا گوڵی یەکەم جەمسەری سیمانتیکی دەگرێتەوە، کە بەڕەنگی تۆخ نوسراوە، گوڵی دووەم جەمسەری فۆنۆلۆجی دەنوێنێت، هێڵە لارەکە پەیوەندیی هێمایی لە نێوان جەمسەری سیمانتیکی و فۆنۆلۆجی دەگرێتەوە، داشە ڕێکەکە، پەیوەندیی یەکە هێماییەکان بۆ پێکهێنانی دروستەی ئاڵۆز دەگرێتەوە. لەم تێگەیشتنەوە دەکرێت پەیوەندیی نێوان(ئەسکەلە و نموونەی بەرجەستەکەری) لە ئاوەزی مرۆڤی کوردو زمانی کوردیدا لە دارِشتەی (چەمکی کۆ وەك ئەسکەلەیەك)و (نموونە بەرجەستەکەرەکانیدا) بنوێنرێت، هەروەك لە هێڵکاری ژمارە(1) دا دیارە:

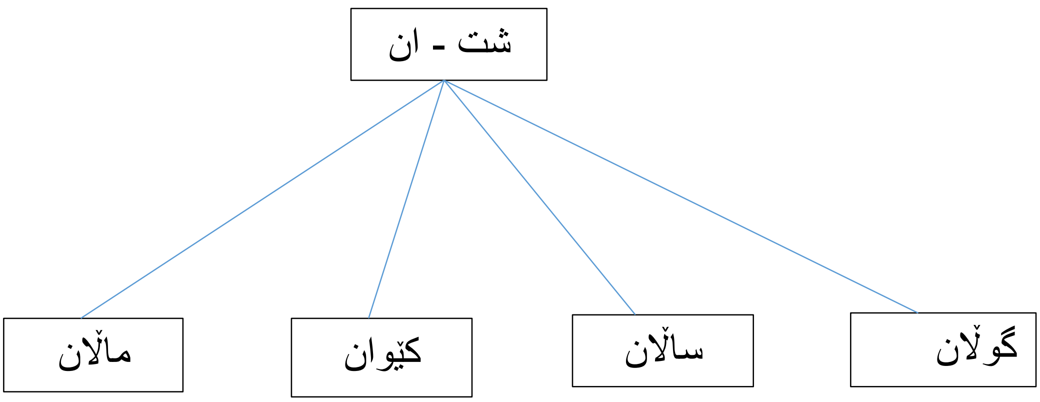

هێڵکاری ژمارە (1) پەیوەندیی ئەسکەلە و نموونەکەی

لەهێڵکاری ژمارە(1) دا، (شت_ان) ئەسکەلەی داکراو لە ئاوەزدا دەنوێنێت، نموونەکانی وەك(گوڵان، کێوان، ماڵان،...هتد) نموونە بەرجەستەکەرەکانن لە زمانی کوردیدا. لە زماندا چەند بارودۆخێکی ئاسایی کۆکردنەوەی ناو هەیە، ئەم تەرزە یاساییانە لە

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/5.2.2
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

ڕێگەی یەکەی هێمایی ئەسکەلەیی دەستیبەسەردا دەگیرێت، کە زانیاری ئەسکەلەیی دەربارەی بنیادەکە تێدایە، ئەم ئەسکەلەیە بۆ ناوی کۆ لە هاوکێشەی (2) نوێنراوە:

هاوکێشەی 2. [[[شت]]/ [...]]-[[کۆ]/ان]]]

لەم نواندنی ئەسکەلەیەیدا، جەمسەری سیمانتیکی (شت) ناو دەگرێتەوە و جەمسەری فۆنۆلۆجی لە تەنیشتییەوەیەتی، هەریەکەیەکی دیاریکراوی تەواو لەگەڵ ئەم هێڵکارییە دەگونجێت، بۆ نموونە، دەربڕینەکانی (گوڵان، باخان، ساڵان) نموونەی ئەسکەلەکە دەنوێنن. پەیوەندییە هەرەمییەکان لە نێوان ئەسکەلە و نموونەکەی لە هێڵکاری (1) دا ڕوونکراوەتەوە و پەیوەندیی نێوانیشیان نەبەستراوە بەیەکە هێماییەکانەوە."ئەسکەلەکان لە دەربڕینە دیارەکان بە ئەبستراکتکراون و پاشان دەتوانرێت لە بونیادنان و تێگەیشتنی دەربڕینە نوێیەکاندا بەکاربهێنرێنەوە" (Langakar,2013:215) ئەسکەلەی ڕێکخستنێکی ناوێزەی هەر توخمێکی بە پۆلکراوە(زۆر گشتییە)، نموونەکەی هەر توخمێکی شوێنکەوتووە (زۆر دیاریکراوە)، بەو واتایەی پەیوەندیی نێوان ئەسکەلە و نموونەکەی جۆری پەیوەندیی پۆلکردن دەنوێنێت.(Evans & Green,2006:504-505) لەیەکە فۆنۆلۆجییەکاندا، فۆنیمەکان ئەسکەلەین و ئەلۆفۆنەکانی نموونەکانن، لە یەکە سیمانتیکییەکاندا چەمکێك ئەسکەلەیەو وابەستەکانی چەمکەکە نموونەکانیەتی. دەکرێت بوترێت نموونە فراوانکردنی ئەسکەلەکەیەتی. ئەمەش واتای ئەوەیە، کە واتایەکی زۆر دیاریکراوی دەداتێ، بۆ نموونە:

6.ا. گەیشتنە لوتکەی شاخ هەستێکی خۆشت پێدەبەخشێت.
ب. گەشتیاران سەردانی شاخی گۆیژە دەکەن.
7.ا. سروشت بە گوڵەوە ڕازاوەیە.
ب. بەهاران گوڵاڵە سورە دەردەکەوێت.

ئەگەر بڕوانینە ئەو دوو ڕستەیە دەبینین، وشەکانی (شاخ، گوڵ) لە ڕستەی (6.ا، 7.ا) دا، ئەسکەلەیین و تاڕادەیەك گشتین، وشەکانی (شاخی گۆیژە، گوڵاڵە سورە) لە نموونەکانی (6.ب، 7.ب) دا، ئەسکەلەکەن و واتاکەیان تاڕادەیەك دیاریکراوترە.

1/ 2-2: دووبارە بوونەوە لە پێکهێنانی ئەسکەلەدا:

وەك بینیمان بنەمای سەرەکی ڕێزمانی درکپێکردن، بەگوێرەی گریمانەی بنەمایی بەکارهێنان ئەوەیە، کە بەکارهێنان کاریگەری لەسەر دارشتە ڕێزمانییەکان لە ئاوەزدا هەیە. دووبارەبوونەوەی بەکارهێنانیش نواندنی توخمە زمانەوانییەکان لە یادگەدا بەهێز دەکات و چالاککردن و بە پێواژۆکردنی وشە و هاوپۆل و بونیادەکان ئاساندەکات، کە کاریگەرییەکی زۆریان لەسەر ڕێکخستنی کۆزانینی زمانەوانی لە تۆڕبەندی زماندا هەیە. لەبەر ئەوە دووبارەبوونەوەی بەکارهێنان لەگەڵ چەسپاوی یەکەکە لە ئاوەزدا بەیەکەوە بەستراونەتەوە لەم ڕوانگەیەوە دەوترێت "ڕێزمان پێرەوێکی پێکەوەبەستراوی بابەتی نییە و بۆ هەموو بەکارهێنەرانی زمانیش هەر بەهەمان شێوە دەمێنێتەوە. هەرچەندە بەکارهێنانی دووبارە لەوانەیە دارشتەی نوێ بەرهەم بهێنێت. ئەمەش بە واتەی لەو پێکهاتانەی لێی پێکهاتووە هەوڵی تێگەیشتنی زۆری ناوێت، دەتوانێت وەك دارشتەیەکی ڕێگەپێدراو لە کردەی بەپۆلکردندا خزمەت بکات" (Pelyvás ,1995:35). کاتێك بونیادەکان دادەڕێژرێن، بە شێوەیەکی ئاسایی بڵاودەبێتەوەو پلە بەپلە بە پێی کات دووبارەبوونەوەی بەکارهێنانیان زیاددەکات، دوو جۆری سەرەکی لە دووبارەبوونەوە لای زمانەوانەکان ناسێنراوە:

1. **دووبارەبوونەوەی ئاماژەیی"Token Frequency"**
2. **دووبارەبوونەوەی جۆریی"Type Frequency"**

هەریەك لەمانە هۆکارێك دەبن بۆ چەسپاندنی جۆرە جیاوازەکانی یەکە زمانەوانییەکان، دووبارەبوونەوەی ئاماژەیی، ژمارەی دەربڕینە جیاوازەکانی تەرزە تایبەتەکانن یان ژمارەی جارەکانی"times" دەرکەوتنی یەکە زمانەوانییەکانە لە دەقێکدا. دووبارەبوونەوەی جۆری، ژمارەی جارەکانی هەمان یەکەیە، کە لە دەقەکەدا دێت، یان ژمارەی جارەکانی فۆرمە جیاوازەکانی دەرکەوتنی یەکە زمانەوانییەکانە لە دەقێکدا (Traugott & Trousdale,2013:18), (Liu, 2014:226)

دووبارەبوونەوەی ئاماژەیی دەبێتە چەسپاندنی نموونەکان و دووبارەبوونەوەی جۆری زیاتر دەبێتە چەسپاندنی ئەسکەلەی ئەبستراکتی. دووبارەبوونەوەی جۆری بەرز، بەبەرهەمی تەرزەکان پێشاندەدات، بۆ نموونە(تەرزی کرداری ڕابردوو، ڕانەبردوو،...) بەڕادەیەکی زۆر بەسەر ناوی کردارەکان لە فەرهەنگدا جێبەجێدەکرێن، لە زمانی کوردیدا لە تەرزی کرداری ڕانەبردوو (دە +ڕەگ+ جێناو) ، قسەپێکەران و ئەوانەشی، کە دەیانەوێت فێری زمانەکەببن، ژمارەیەکی زۆر لە کرداری ڕانەبردوو لەڕێگەی ئەم تەرزەوە بەرهەمدەهێنن، ئەمە بۆ بونیادەڕێزمانیەکانیش بەهەمان شێوەیە. دووبارەبوونەوەی جۆری

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/5.2.2
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

المجلة العلمية لجامعة جيهان – السليمانية
المجلد (5) – العدد (2)، كانون الأول 2021
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

نزمیش، وەك دروستكردنی ناوی شوێن لە ڕێگەی تەرزی(ناو+ دان) كە زۆر سنوردارەو چەند وشەیەكی لێ پێكدێت، وەك (گوڵدان، خوێدان، ئاگردان، میزەڵدان).

دووبارەبوونەوەی ئاماژەیی، ئاماژەیە بۆ دووبارەبوونەوە لەگەڵ نموونە دیاریكراوەكان، كەلەزماندا بەكارهێنراون، بۆ نموونە ناوە سیمانتیكییەكانی وەك (پلیكانە و قادرمە، یان قاپی و دەرگا) دووبارەبوونەوەی جیاوازیان هەیە، هەریەك لە (دەرگا و قادرمە) بەشێوەیەكی گشتی زیاتر بەكاردێن، بەڵام بەكارهێنانی (پلیكانە و قاپی) لە ئێستای زمانی كوردیدا سنووردارترن، بە هۆكاری ئەوەی لە ئێستادا كەمترین بەكارهێنانیان هەیە لە ئاخاوتنەكانی مرۆڤی كورددا. ئەمە هۆكارێكە بۆ چەسپاندنی جیاوازی نواندنی هۆشەكی ئەو فۆرمانە، ئەمە لە هێڵكاری (2 و 3) دا ڕوونكراوەتەوە:

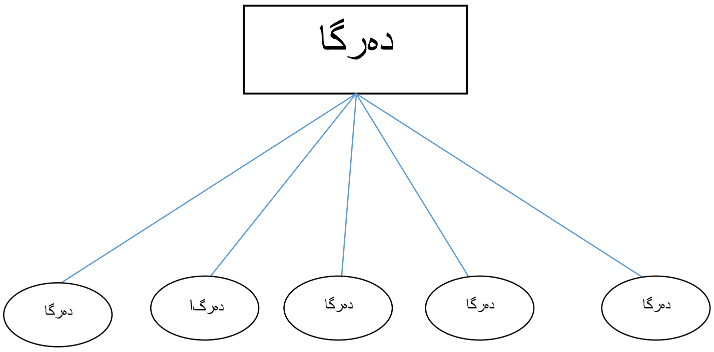

هێڵكاری ژمارە(٢) دووبارەبوونەوەی ئاماژەیی بەرز

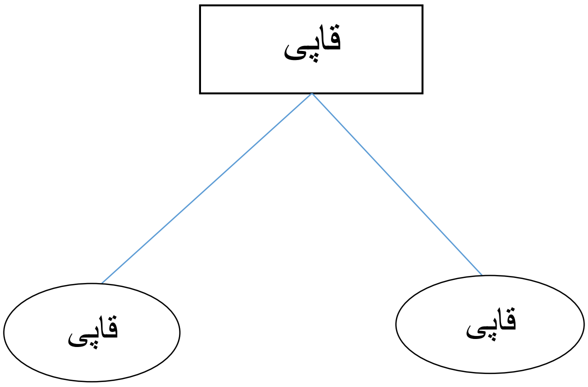

هێڵكاری ژمارە(3) دووبارەبوونەوەی ئاماژەیی نزم

ژمارەیەك لە دیاردەكان لە تیۆرییەكانی تردا، بەتەواوەتی جیاواز لەیەكتر مامەڵەیان لەگەڵ كراوە، بەڵام ڕێگاكان لەناو ڕێزمانی دركپێكردندا بۆ خستنەڕووی ئەسكەلەیی هاتوون، بۆ نموونە توانای یەكخستنی چەمكەكان تایبەتمەندێتی سەرنجراكێشی مۆدیلەكەیە، یەكێك لە ئەركەكانی ئەسكەلە لەم مۆدیلەدا پۆلكردنە. هەربۆیە شرۆڤەی چەمكی پۆلكردن لە ڕێزمانی دركپێكردندا بنەماییە و لێرەدا بەگرنگ دەزانرێت.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/5.2.2
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

3/1: پۆلکردن"Categorization"

دووجۆر پەیوەندیی بنچینەیی لە نێوان یەکە زمانییەکاندا هەیە، یەکەمیان بەهێماکردنە "symbolization"، کە پەیوەندیی نێوان واتاو فۆرم دیاریدەکات، بەتایبەتی پەیوەندیی نێوان دروستەی فۆنۆلۆجی و دروستەی سیمانتیکی. جۆری دووەمی پەیوەندییەکە پۆلکردنە"categorization ".

"پۆلکردن بریتیە لە لێکدانەوەی شارەزاییەکان دەربارەدارشتە هەبووەکانی پێشتر" ((Wilcox,2018:54) (Langecker,2013:17,) پێواژۆی هۆشەکی پۆلێنکردنی بابەت و رووداو و هەموو قەوارەکانی چواردەورمان پێیدەوترێت پۆلکردن" وشەکان هەمیشە لە ڕێگەی پێواژۆی درکپێکردنی پۆلکردن و دارشتە چەمکییەکانەوە دەنوێنرێن" (Brenda,2014:20) لە زمانەوانیدا کەتیگۆریەکان بەسەر کەتیگۆرییە فۆنۆلۆجییەکان(کۆنسۆنانت و ڤاوڵەکان ...هتد) و ئەو کەتیگۆریانەی ئەرکی ڕێزمانی دەبینن (ناوەکان، کردارەکان، ئاوەڵناوەکان...هتد)و کەتیگۆری توخمە فەرهەنگییەکان(سیمانتیك) دابەشبوون. ئەگەر دارشتەیەکی دیاریکراو بۆ کەتیگۆریەك بگەڕێتەوە، ئەوا دەتوانین بۆ پۆلێنکردنی دارشتەکانی تریش بەکاریبهێنین و دەبێت بە ئەندامێکی کەتیگۆریەکە. (کەتیگۆری و چەمك لایەنی هاوبەشیان هەیە و کەتیگۆری گروپێکە لە قەوارەکانە و چەمکیش کۆزانینە دەربارەی ئەو قەوارانە. بۆ نموونە کەتیگۆری (ئەسپ) بریتیە لە گروپێك ئەسپی جیاواز، کە لە ڕێگەی تایبتمەندییە جیاوازەکانی ئەندامەکانییەوە پەسنکراون، وەك شێوەو ڕەنگە تایبەتیەکانی، چوار قاچ و کلك و دوو گوێی هەیە...هتد. چەمکی (ئەسپ) کۆزانینی زمانیی بەکارهێنەر دەنوێنێت. دوو مۆدێلی پۆلکردنی زمانەوانی وەك ڕاستییەکی درکپێکردن ناسێنراوە، ئەوانیش مۆدێلی درکپێکردن و مۆدێلی شاوەچەیە((Langacker,1987,371. شاوەچە بەشێوەیەکی ئاسایی نموونەی کەتیگۆریەکە یان توخمەکانی ترە، کەلەسەر بنچینەی پلەی لەیەکچونیان وەریدەگرن. بەو پێیەی ئەسکەلە یەکەیەکی هێمایی ئەبستراکتییە، لە پێواژۆی بەئەبستراکتکردنی یەکە هێماییە دیاریکراوەکاندا دەردەکەوێت، کە نموونەکان و بەجەستەکردنی هاوبەشییەکانی نێوان ئەندامەکانیان دەگرێتەوە. پەیوەندیی نێوان ئەسکەلەو نموونەکانی بۆ ڕادەی فراوابوونی ئەسکەلەکە دەگەڕێتەوە. هەرچەندە ئەسکەلەکان ئاستی جیاوازی ئەسکەلێتیان هەیە و هەندێك لە ئەسکەلەکان لەوانەیە ببنە نموونە بۆ ئەسکەلەی ئەبستراکتی زیاتر. هەموو پەیوەندیی هەرەمی نێوان ئەسکەلە و نموونەکەی لە ڕێزماندا هەڵگیراوە، بەو جۆرەش ڕێکخستنی هەرەمی ناوەکی وەردەگرێت. ئەو ئەسکەلەیەی لەبەرزترین ئاستی ئەسکەلێتیە لە هەرەمەکەدا پێیدەوترێت ئەسکەلەی بەرزترین پلە. ئەسکەلەی بەرز بەبەرهەمترە لە ئەسکەلەی ئاستی نزم. لە سروشتی ڕێزمانی درکپێکردندا، چەندبارەکردنەوەی ناپێویستی نواندنی کۆزانینی زمانەوانی ڕێگەپێدراوە .(Luo, 2019:87)

هەموو چەمکە سەرەکییەکان لە ژێر ڕێزمانی درکپێکردندا وەك ئەسکەلە لە ئاوەزدا بوونیان هەیە، هەر شتێك پێیدەوترێت (یاسایەك ، تەرزێك یان چوارچێوەیەك) ئەمانە هەمووی لە ڕێزمانی درکپێکردندا بە (ئەسکەلە) چارەسەریان بۆکراوە، کە یاسا سینتاکسیەکان، یاسا فۆنۆلۆجییەکان، یاسا دیاکرۆنییەکان، یاسا سیمانتیکییەکان، برگەیی، ئاستی وشە یان، یاسا فریزییەکان، یاسا فەرهەنگییەکان، یاسا مۆرفۆلۆجیەکان و ڕووکارەکان، تەرزە فۆنۆلۆجیەکان، چوارچێوەکانی دۆخ و هەندێك پێکهاتەکانی تر دەگرێتەوە، بۆ هەریەك لەمانە لە ڕێسایەکی بابەتە ئەزموونیەکاندا دەبن، ئەگەر فۆرمەکان لەڕاستیدا بەشێك بن لە پێرەوی زمانەوانی قسەکەر یان نا، یان ئەگەر ئەسکەلەیان لەناو ئاوەزی قسەکەردا هەبێت، یان بە پێچەوانەوە تەنها لە ئاوەزی زمانەواندا هەبێت .(Geeraerts & Cuyckens,2007:94)

لانگەکەر لە تیۆریەکەیدا، واتای هەریەك لە زاراوە بنچینەییەکانی(ناو، کردار)ی لە ڕێگەی ئەسکەلەوە باسکردووە، ئەسکەلەی درکپێکراوی بۆ واتای (ناو) ی بە (شت) داناوە، کە بە ناوچەیەك لە مەودای بۆشایی چەمکیدا پەسنی کردووە، ناوچەش بریتیە لە گروپێك لە قەوارەی پێکەوەبەستراو. (ناو) دارشتەیەکی هێماییە، کە (شت) ێك دیاریدەکات. بۆ نموونە (خولەك) شوێنێکی دیاریکراوە لە کاتدا، (وزەی کارەبا) ناوچەیەکی دیاریکراوە لە بۆشایی تایبەتمەندێتی فیزیکیدا. لانگەکەر (کردار)ی بە (پێواژۆ) داناوە، کە شوێنپێی پەیوەندییەك لەخۆدەگرێت. پوختەی دەربڕینە پەیوەندیدارەکان لەناو قەوارە خەمڵێنراوەکاندا پێکەوەبەستراونەتەوە، لە ناو زاراوە پەیوەندیەکاندا، بۆ نموونە (پێشناو) بریتیە لە پەیوەندیی نێوان دوو شت، کە لەبۆشایدا ڕێکخراوە و کرداری (ڕاکردن) گریمانەی پێشینەی کەسێکە، کە کردەیەك ئەنجامدەدات، بۆیە پەیوەندیە لە تیۆریەکەیدا پیشانیدەدات، کە چۆن شتەکان بەئەسکەلە دەکات، شت بە شێوەی بازنەیی پیشاندراوە و پەیوەندیش بە هێڵی پچڕ پچڕ لە نێوان دوو چوارگۆشەدا نوێنراوە، کە یەکێکیان (تراجیکتۆرە) و ئەوی تریشیان(لاندمارك) (Langakar,1987:220) تراجیکتۆر(Tr) کەرەستەی دەرکەوتوو (دەرکەوتەی بەرز) زۆر زەقکراوە دەگرێتەوە، لاندمارك (Lm) کەرەستەی کەمدەرکەوتوو(دەرکەوتەی لاوەکی) کەم زەقکراوە دەگرێتەوە:

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/5.2.2
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

المجلة العلمية لجامعة جيهان – السليمانية
المجلد (5) – العدد (2)، كانون الأول 2021
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

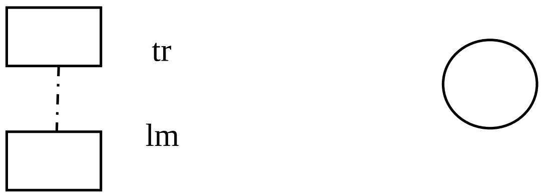

ا. شت ب. پەیوەندیی

شێوەی ژمارە (3) بەئەسکەلەکردنی قەوارەکان

زاراوەی قەوارە بەسەر هەر شتێکدا جێبەجێدەکرێت، کە وەك دارشتەی چەمکی پەسنکرابن (شتەکان، پەیوەندیەکان، برەکان، گۆڕانەکان، شوێنەکان، دوورییەکان) بۆیە چوارگۆشەکان دیارینەکراون.

ئەسکەلەی پۆلە سەرەکییە سینتاکسیەکان لە هێڵکاری ژمارە(4) دا خراوەتەڕوو، (Langaker,1987:249):

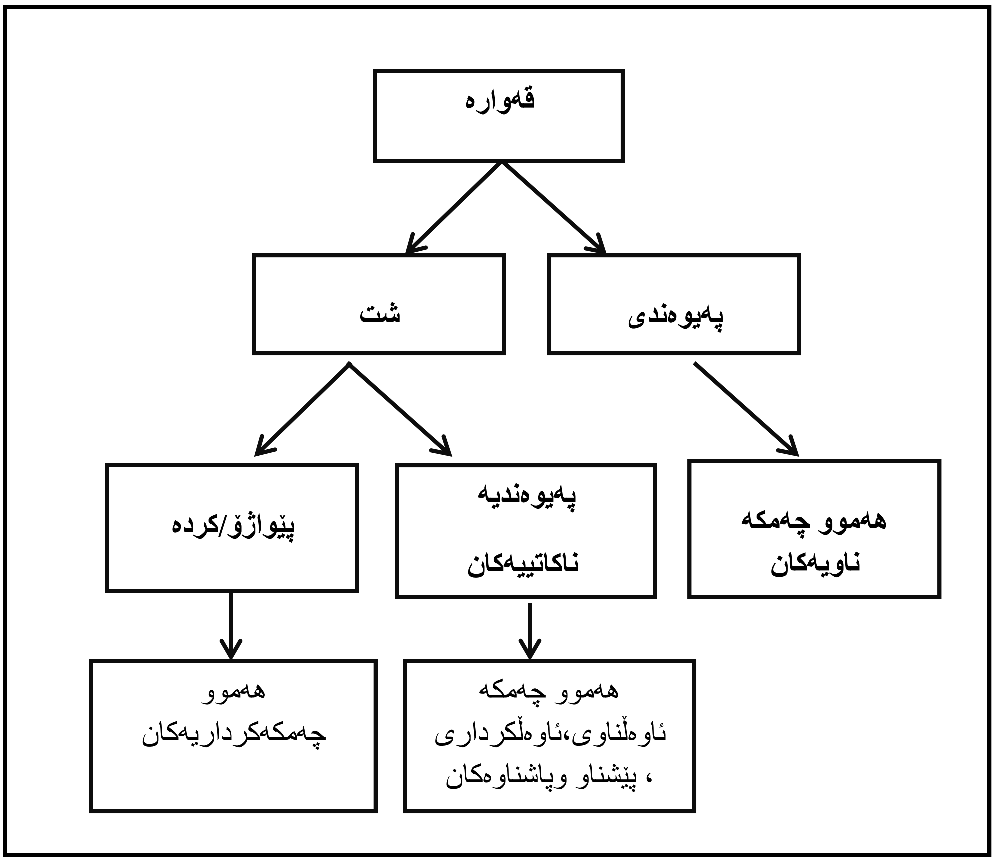

هێڵکاری ژمارە(4) هێڵکاریی پۆلە سەرەکییە سینتاکسییەکان

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/5.2.2
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

(Peter Pelyvas,1995) پۆلكردنی له‌ ڕێزمانی دركپێكردندا، به‌سه‌ر چه‌ند ته‌وه‌رمیه‌كدا دابه‌شكردووه‌:

1-3/1: پشكنین"Scanning"

"پشكنین بیرۆكه‌یه‌كه‌ له‌ ڕێزمانی دركپێكردندا گه‌شه‌ی پێدراوه‌، به‌ستراوه‌ به‌وه‌ی چۆن لایه‌نه‌كانی دیمه‌نێك هه‌ستپێده‌كرێت، به‌شێوه‌یه‌كی بینراو بێت یان نا، ده‌بێته‌ هۆی نواندنی چه‌مكیانه" Evans:2007:187. كرده‌یه‌كی بنچینه‌یی له‌ ڕێزمانی دركپێكردندا كه‌ له‌لایه‌ن (ڕۆناڵد لانگه‌كه‌ر)ه‌وه‌ په‌سنكراوه‌ ، بریتییه‌ له‌ به‌راوردكردن له‌ چه‌قی پشكنینی هه‌ركرده‌یه‌كدا، كه‌ به‌ پێوانه‌ی به‌راوردكردن و مه‌به‌ست"target" و ده‌ستنیشانكردنی هه‌ر دژیه‌كیه‌كیش له‌ نێوانیاندا به‌ستراوه‌ته‌وه‌. ئه‌مه‌ كرده‌یه‌كه‌، كه‌ هه‌موو پێواژۆ دركپێكرنه‌كان و زمانه‌وان و نازمانه‌وان پشتی پێده‌به‌ستن، كه‌ (زه‌مینه‌"ground"- شێوه‌"figure"، پوخته‌"profile"_بنه‌ما"base"، تراجیكتۆر"trajectory"_لاندمارك "landmark") ده‌گرێته‌وه‌. هه‌روه‌ها به‌رانبه‌ر به‌ پێواژۆ_په‌یوه‌ندیه‌كاتیه‌كان به‌رپرسه‌، كه‌ ڕاسته‌وخۆ په‌یوه‌ندیی به‌ دارشته‌ سینتاكسییه‌كانه‌وه‌ هه‌یه‌. (پوخته‌ به‌شێكی دیاریكراوی بواری چه‌مكی (بنه‌ما)یه‌، ده‌توانرێت به‌ ڕوونی له‌ حاڵه‌تی ئه‌وشتانه‌ی به‌شێكن له‌ شتێكی تر تێبینیكرێت،(Crus, 2006:141-142) بۆ نموونه‌ (په‌نجه‌) پوخته‌یه‌كه‌ له‌به‌شێكی دیاریكراوی (ده‌ست)، چه‌مكی (ده‌ست)یش پوخته‌ی ناوچه‌یه‌كی (بنه‌ما)ی گه‌وره‌تره‌ وه‌ك (قۆڵ)، كه‌ ده‌بێته‌ پوخته‌ بۆ (بنه‌ما)ی جه‌سته‌، جه‌سته‌ش كۆتایی زنجیره‌ی پوخته‌و بنه‌مایه‌ و نابێته‌ پوخته‌ی هیچ به‌شێكی گه‌وره‌تر و خاڵی مه‌ودای كۆتایی پێشبینیكردنی چه‌مكی په‌نجه‌یه‌. سه‌ره‌ڕای ئه‌وه‌ی په‌نجه‌ پوخته‌ی ده‌سته‌، ده‌شتوانێت وه‌ك بنه‌ما بۆ پوخته‌ی نینۆك ڕۆڵ ببینێت. هه‌روه‌ها ئه‌مه‌ بۆ نموونه‌كانی وه‌ك(پێنووس_نووك، شاخ_لوتكه‌،...هتد) هه‌مانشته‌.

دوو جۆر پشكنین له‌ ڕێزماندا دیاریده‌كرێت

(پشكنینی كورت) و (پشكنینی زنجیره‌یی)، كه‌ كار بۆ دۆزینه‌وه‌ی جیاوازی له‌نێوان په‌یوه‌ندییه‌ كاتییه‌كان و په‌یوه‌ندییه‌ ناكاتییه‌كان ده‌كه‌ن. پشكنینی كورت، مۆدێلێكی پشكنینه‌، كه‌ بارودۆخی پێكهاته‌ جیاوازه‌كان به‌ چالاكی ده‌مێننه‌وه‌ له‌یه‌ككاتدا، له‌ناو مۆدێلێكی كۆكراوه‌دا، ئه‌وكاته‌ هه‌موو لایه‌نه‌كانی دارشته‌ ئاڵۆزه‌كان به‌ شێوه‌یه‌كی گونجاو له‌یه‌ككاتدا به‌رده‌ست ده‌بن. ئه‌نجامه‌كانی پشكنینی كورت له‌ په‌یوه‌ندییه‌ كاتییه‌كاندا، بریتییه‌ له‌ تایبه‌تمه‌ندێتی ده‌ربرینه‌ زمانه‌وانییه‌كانی، كه‌ خاوه‌نی فۆرمه‌ نادیاره‌كانی كرداره‌كه‌، ئاوه‌ڵناوه‌كان یان پێشناوه‌كانن.

پشكنینی زنجیره‌یی، لێره‌دا بارودۆخی ڕووداوێكمان هه‌یه‌ و به‌شێوه‌یه‌كی زنجیره‌یی پشكنینی بۆ ده‌كرێت، له‌ ڕێگه‌ی به‌پێواژۆكردنی كاته‌وه‌. له‌م جۆره‌ پشكنینه‌دا لایه‌نه‌كانی دیمه‌نێك، له‌ مۆدێلێكی زنجیره‌یدا پشكنراون، هه‌روه‌ها ئه‌و لایه‌نانه‌ی دیمه‌نه‌كه‌ له‌ یه‌ككاتدا له‌ هه‌ر قۆناغێكی پشكنیندا ئاماده‌نیه‌. ئه‌مه‌ش ده‌بێته‌ هۆی به‌چه‌مككردنی كات، وه‌ك پێواژۆیه‌كی داینامیكی و تایبه‌تمه‌ندێتی ڕووداوه‌كان، پشكنینی زنجیره‌یی پشتگیری له‌و نواندنه‌ چه‌مكییانه‌ ده‌كات، كه‌ ده‌بنه‌ هۆی په‌یوه‌ندییه‌ كاتییه‌كان وه‌ك به‌كۆدكراوه‌كان له‌ڕێگه‌ی كرداره‌كانه‌وه‌. پشكنینی كورت پشتگیری ئه‌و نواندنه‌ چه‌مكییانه‌ ده‌كات، كه‌ ده‌بێته‌ هۆی په‌یوه‌ندییه‌ ناكاتیه‌كان وه‌ك به‌كۆدكراوه‌كان له‌ڕێگه‌ی پێشناوه‌كانه‌وه‌ (Evans,2007:196,206).

لانگه‌كه‌ر له‌ ڕێزمانی دركپێكردندا، جیاوازی له‌ نێوان پێشناوی ساده‌و ئاڵۆزكردووه‌، پێشناوه‌ ساده‌كان وه‌ك (به‌، بۆ، له‌...) (له‌ گه‌راجه‌كه‌دا، بۆ هه‌ولێر...هتد) هه‌ریه‌ك له‌مانه‌ په‌سنی شوێنێك ده‌كه‌ن، ئه‌مانه‌ په‌یوه‌ندیی ناكاتین"Atemporal Relation" و ساده‌ن. پێشناوی ئاڵۆز وه‌ك(له‌ناو گه‌راجه‌كه‌، به‌درێژایی ڕووباره‌كه‌...) ئه‌مانه‌ش په‌سنی زنجیره‌یه‌ك له‌ شوێن ده‌كه‌ن، ئه‌مانه‌ش ناكاتین، ئه‌گه‌ر ببن به‌ كاتی"Temporal" ده‌گۆڕێن بۆكردار وه‌ك (چووه‌ ناو گه‌راجه‌كه‌وه‌). (به‌درێژایی ڕووباره‌كه‌) پێویسته‌ په‌یوه‌ندیه‌كی كاتی ناوی كرداری بۆ زیاد بكه‌ین ده‌بێت به‌ (پیاسه‌كردن به‌درێژایی ڕووباره‌كه‌)، به‌ڵام پێشناوه‌كانی(له‌ناو، به‌درێژایی، بۆناو...) پێشناوی ئاڵۆزی ناكاتین. ئه‌گه‌ر پێشناوی (له‌) وه‌ك پێشناوێكی ساده‌ی ئاماژه‌یی شوێن بێت، ئه‌وا (له‌ناو) په‌یوه‌ندییه‌كی ناكاتی ئاڵۆزی هه‌یه‌، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی گۆڕانی شوێنێكه‌. په‌یوه‌ندیی ناكاتی مه‌ودای پێشناوه‌كان ده‌گرێته‌وه‌و په‌یوه‌ندیی كاتیش مه‌ودای كرداره‌كان ده‌گرێته‌وه‌. هه‌ڵهێنجانی ناوه‌رۆكی چه‌مكی هه‌ریه‌ك له‌(له‌ناو گه‌راجه‌كه‌ و چووه‌ گه‌راجه‌كه‌وه‌) به‌زۆری هه‌مانشته‌، جیاوازیه‌كه‌ به‌زۆری له‌ و ڕێگایه‌دایه‌، كه‌ ناوه‌رۆكه‌كه‌ی پێهه‌ڵده‌هێنجین، ڕێگایه‌كی هه‌ڵهێنجان بریتیه‌ له‌ پوخته‌ی پێواژۆی چونه‌ ناو گه‌راجه‌كه‌وه‌ و ده‌بێت به‌ كردار. له‌ لایه‌كی تره‌وه‌ (له‌ناو گه‌راجه‌كه‌دا (زۆر ناكاتییه‌.ئه‌مه‌ش به‌هۆی ئه‌وه‌ی كرداری (چووه‌ناو) ناوه‌رۆكی كاتی هه‌ڵده‌هێنجێت و پێشناوه‌كه‌ش ناوه‌رۆكی ناكاتی.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/5.2.2
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

المجلة العلمية لجامعة جيهان – السليمانية
المجلد (5) – العدد (2)، كانون الأول 2021
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

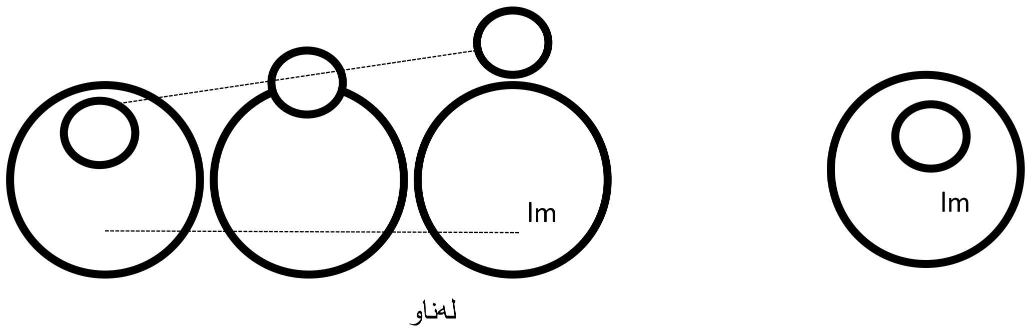

شێوەی ژمارە (4) پەیوەندیی کاتی و ناکاتی _ سادە و ئاڵۆز

کردارەکە لەڕێگەی پشکنینی زنجیرەییانە بارودۆخی پێکهاتەکە دیاریدەکات، لەکاتێکدا پشکنینی پێشناو لە مۆدیلی کورتدا دێت و پشکنینی کورت لەسەر پوختە کار دەکات و بارودۆخی کۆتایی (بۆ ناو گەراجەکە) دیاریدەکات. پێشناوی (بۆناو) بریتییە لە پەیوەندییەکی ناپەیپێبراوی ئاڵۆز (چووە ناو) پێواژۆیەکی کردارییە. هەردووکیان لەیەکدەچن تەنها جیاوازیان لە پێواژۆکەدایە، کردار پوختەی کاتەو (کات)یش لە پاشخانی (بۆ ناو) دایە، لەبەر ئەوهۆکارە لە خشتەی کاتدا ئاماژەی بۆنەکراوە (wilcox,2018:89-91) بڕوانە شێوەی ژمارە (5):

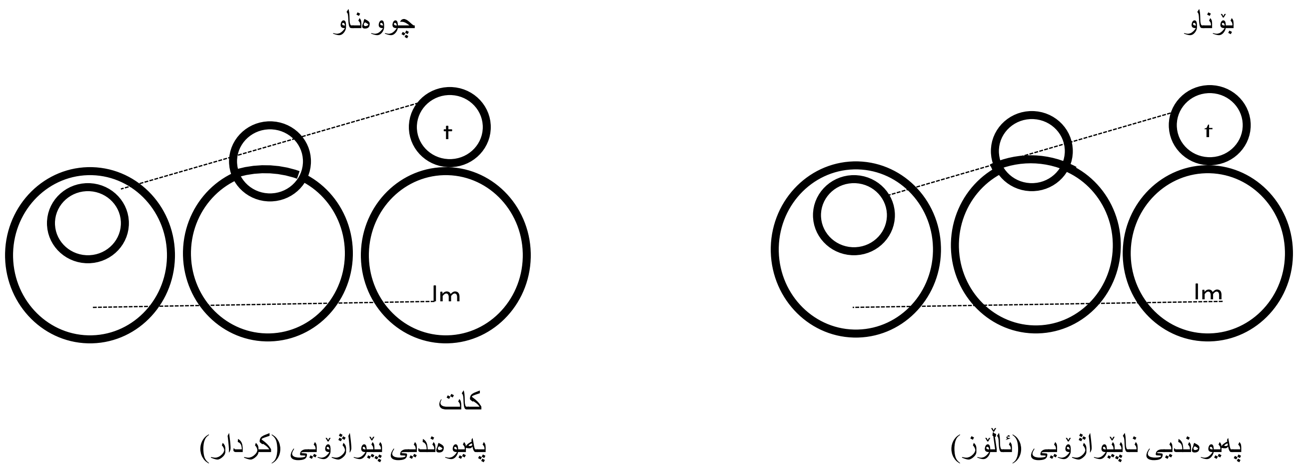

شێوەی(5) پەیوەندیی کاتی و ناکاتی- سادە و ئاڵۆز

3/1-: ڕێگەپێدان"Sanction"

ڕێگەپێدان، بە شێوەیەکی سەرەکی دەست بەسەر پەیوەندیی پۆلکردن لەنێوان یەکەباوەکان لە زماندا دەگرێت، وەك کۆکردنەوەی یەکە ڕێگەپێدراوەکان و دارشتە نوێیەکان، بەپێی تایبەتمەندی ئەو یەکە ڕێگەپێدراوانە(Buljan2018:187). پۆلکردن دەکرێت بە کردەیەکی بەراوردکردن و ڕێگەپێدان، لە نێوان ڕووداو بەکارهاتووەکان usage event(دارشتە مەبەستەکان) و یەکە باوەکان(دارشتە ڕێگەپێدراوەکان) دابنرێت، بە گوێرەی شێوەی ژمارە (6)، یەکە باوەکان، بریتین لە دارشتەکان بە هەر درێژی و ئاڵۆزییەك، کە هەن، بە پشت بەستن بە دووپاتکردنەوەی تایبەتمەندییە چەند بارەبووەکانەوە، یان لایەنە هاوبەشییە تێبینکراوەکان لەناو زنجیرە ڕووداوە بەکارهاتووەکاندا، تا وایان لێهاتووە لە ڕێزماندا چەسپیوون.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/5.2.2
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

المجلة العلمية لجامعة جيهان – السليمانية
المجلد (5) – العدد (2)، كانون الأول 2021
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)
ص:29-45

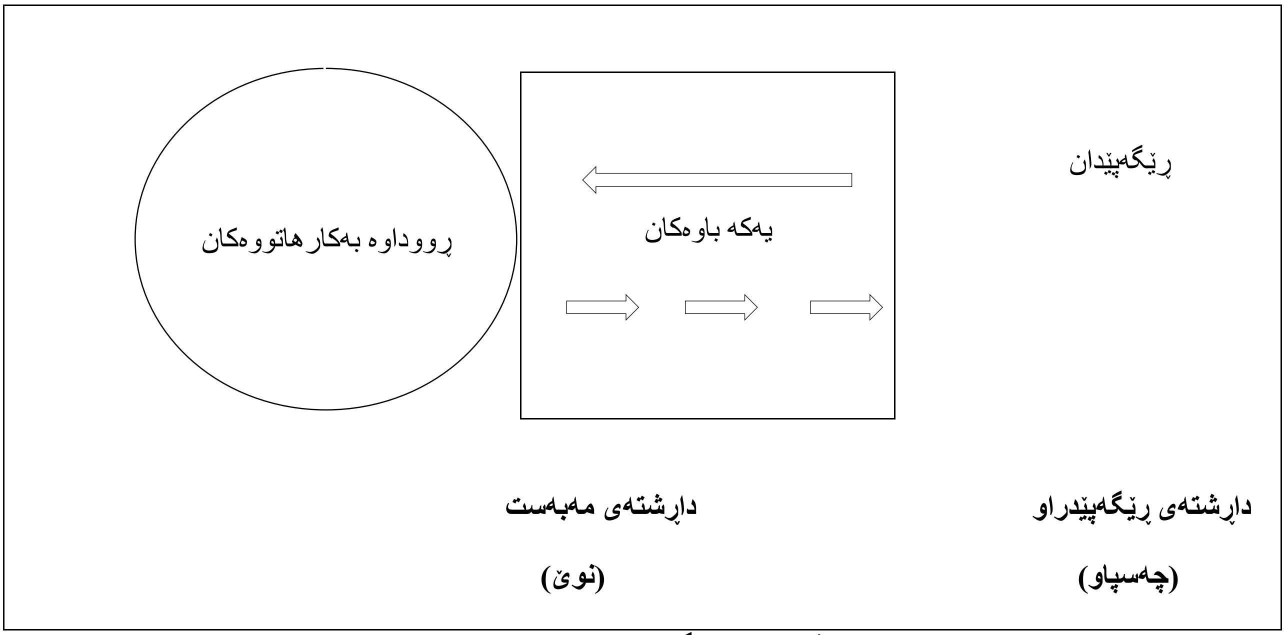

شێوەی ژمارە(6) ڕێگەپێدانی یەکە زمانەوانییەکان

دانانی دەربڕینە ناباوەکان/نوێیەکان ئەو شتانەن، کە قسەکەر ئەنجامیاندەدات، نەك ڕێزمان. چالاکیەکن بۆ چارەسەری کێشەکان، کە هەوڵ بۆ بنیادنان دەدەن و لەکاتی بەکارهێنانی زاراوە زمانەوانیەکاندا، لە بارودۆخە دیاریکراوەکاندا ڕوودەدەن. پێکهێنانی دەربڕینە ناباو/نوێیەکان لە تایبەتمەندییە بنچینەییەکەیاندا پێویست ناکات ، لەکردەی چارەسەرکردنی کێشەکان بە گشتی و لە کۆزانینی قسەکەر بۆ دەربڕینە زمانەوانییەکان جیاواز بن، بەڵکو یەکێکە لەو سەرچاوانەی، کە بەرەو دۆزینەوەی چارەسەرمان دەبات سەرچاوەکانی تر (یادەوەری ، توانای پلاندانان و ڕێکخستن، توانای بەراوردی دوو داڕشتەکان و حوکمکرنی پلەی لێکچوونەکان) دەگرنەوە. پێویستە پەیوەندی لە نێوان ڕێککەوتن و بەکارهێناندا بەوردی تاقیبکرێتەوە، لەبەر ئەوەی سەرچاوەی گۆڕانی زمانی و شوێنی توانەوەی داڕشتە زمانەوانییەکانە(Pelyvas,1995:37).

جەمسەرەکەی تری پۆلکردنی ڕووداو، لە شێوەی ژمارە(6) دا، ڕووداوی بەکارهێنانە "usage event" (داڕشتەی مەبەست). ئەم دەربڕینە ناباو/نوێیە (لەهەر درێژی و ئاڵۆزیەك بێت) بۆ مەبەستێکی تایبەتی لەلایەن قسەکەرێکەوە کۆدکرێنەوە لەبارودۆخێکی تایبەتیدا بەکاردەهێنرێن، دەتوانرێت لە هەر بارودۆخێکی تایبەتیدا بۆ پەیوەندیکردنێکی سەرکەوتوو بەکاربێت، ئەگەر لەلایەن، یەکە باوە دیارەکانەوە، ڕێگەی پێدرابێت، کاتێک پێی بەراورد دەکرێت.
ڕێگەپێدان، یان هەمەکییە، کە بە تیرێکی بەردەوام ئاماژەی پێدراوە، یان هەندەکییە بەتیرێکی پچڕپچڕ ئاماژەی پێدراوە، لە شێوەی ژمارە(6) دا.

1/ 3-2-1: ڕێگەپێدانی هەمەکی"full sanction"

هەموو لایەنەکانی (کردە قسەییەکان) پێویستیان بە هەڵسەنگاندن هەیە لە پێواژۆی پۆلکردندا، بە پێچەوانەی داڕشتە ڕێگەپێدراوەکانی ناو ئاوەزی مرۆڤ. داڕشتە ڕێگەپێدراوەکان بریتین لە یەکە باوەکان لە ڕێزمانی ناوەکی بەکارهێنەری زمانەکە، ئەو یەکە هۆشەکیانە کەتیگۆرییە زانراوەکان و پۆلکردنی ڕووداوە بەکارهاتووە نوێیەکان وەك ئەندامی ئەو کەتیگۆریە دەناسێنن. (لانگەکەر 1987) پێواژۆی پۆلکردن لە ڕووی ڕێگەپێدانی تەواو و بەشییەوە ڕووندەکاتەوە. ڕێگەپێدانی تەواو، کاتێك ڕوودەدات، کە بونیادێك بەتەواوەتی لەگەڵ ئەو بونیادەی وەکو نموونەی ئەو بەکارهاتووە بگونجێت. لە پێواژۆی پۆلکردندا، یەکە باوەکان ڕێگە بە داڕشتەی مەبەست دەدەن، هەتا ئەو مەودایەی قسەکەر وەك ئەندامێکی کەتیگۆریەکە دەیبینێت. یەکە باوەکان هەمەکییانە یان هەندەکییانە ڕێگە بە داڕشتەی مەبەست دەدەن. "داڕشتەی مەبەست بە ڕاستەوخۆیی لە ڕێزمانی زماندا نەدراوە" (Langacker1987:66) کاتێك قسەکەرەکە یەکە هێماییەکە لە ڕێزمان هەڵدەبژێرێت، ئەوا ڕێگەپێدانەکە هەمەکییە. پەیوەندیی نێوان داڕشتەی مەبەست و داڕشتەی ڕێگەپێدراوە بۆ ناسنامە دەگەڕێتەوە، سادەترین حاڵەتی ڕێگەپێدان، ئەوەیە، کە قسەکەر بە ئاسانی یەکەباوەکان لەڕێزمان هەڵدەبژێرێت، بۆ نموونە کاتێك داڕشتە مەبەستەکە (ڕێوی) بێت، یەکەی باوی (ڕێوی)

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/5.2.2
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

ص:29-45
المجلة العلمية لجامعة جيهان – السليمانية
المجلد (5) – العدد (2)، كانون الأول 2021
ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

بەکاردەهێنرێت و ڕێگەپێدانی هەمەکی لەسەر بنچینەی پەیوەندیی ناسنامە دامەزراوە. (ناسنامەش حاڵەتێکی سنورداری ئەسکەلەیی، جۆری تری ڕێگەپێدانی هەمەکییە، لە ڕێگەپێدانی دارشتە ڕێگەپێدراوەکاندا زۆرتر ئەسکەلەییترن وەك لە مەبەستەکان. زۆرجار یەکە باوەکان، کە وەك دارشتەیەکی ڕێگەپێدراو خزمەتدەکەن، تەنها لە پلەی ئەسکەلەییاندا لە دارشتەی مەبەستەکان جیاوازن) (Pelyvas,1995:36)، بۆ نموونە دارشتەی ڕێگەپێدراو ئەسکەلەیە بۆ دارشتەی مەبەستەکە، ئەمە لە کردەی پۆلکردندا ڕوودەدات، کاتێك ئەسپ وەك (گیاندارێك یان شیردەرێك) بە پشتبەستوو بە مەودای درکپێکردن لە نێوان دارشتەی مەبەستەکەو دارشتەی ڕێگەپێدراوەکە پۆلکراوە.

لەڕێگەی پەیوەندیی گونجاندنەوە، یەکەکان توانای تێکەڵکردنیان هەیە، دارشتەی پێکهاتەکان لەناو بونیادە ڕێزمانییەکاندا نیمچە دارشتەی دیاری تری وەك (تراجیکتۆر و لاندمارك) ڕووندەکەنەوە، بۆ نموونە کەتیگۆریی(پەیوەندییە ڕێزمانییەکان) کاتێك دەخرێنە پاڵ تراجیکتۆرێك، یان لاندمارکێك واتاداردەبن، دیاریکردنی پوختە پشت بەوە دەبەستێت، کە کام دارشتەی پێکهاتەیەك، پوختەی بونیادە ڕێزمانییەکە، یان دارشتەی پێکهاتەکە دیاریدەکات، وەك نموونەی (8):

8. توپەکە لە ژێر مێزەکە دایە

ئەگەر بروانینە فرێزی (لەژێر مێزەکە) ی نموونەی (8) دەبینین پەسنی تایەتێتیەکی شوێنی قەوارەیەك دەکات، فرێزی (لە ژێر) پوختەی ئەم بونیادە ڕێزمانیەو پەیوەندیەکە دەگەیەنێت، فرێزی (مێزەکە)ش شتەکەیە. دارشتەی پێکهاتەکە، کە وردەکاریەکەی تێدایە، لەڕووی چەمکەوە سەربەخۆیە، بۆ نموونە (مێزەکە) لە فرێزی لەژێر مێزەکەدا. لەکاتێکدا دارشتەکانی، کە بۆ ڕوونکردنەوەکە پێویستن، ناسەربەخۆن وەك (لەژێر) لە فرێزی لەژێر مێزەکەدا.

1/ 3-2-2: ڕێگەپێدانی هەندەکیانە"partial sanction"

لەڕێگەپێدانی هەندەکیدا، ئەسکەلەی دارشتەی ڕێگەپێدراو کەمترە وەك لە ڕێگەپێدانی هەمەکی، لەنێوان تایەتمەندی دارشتەی مەبەست و دارشتەی ڕێگەپێدراودا، دژیەکی هەیە، بۆنموونە کاتێك کەسێك دەچوێنی بە(ئەسپ) یان (شێر)، یان بەسەرقاپی (مەنجەڵ ، شوشەی هەڵگرتنی خواردن و دەبەی ئاو ...هتد) دەوترێت (سەری مەنجەڵ، سەری دەبەکە، سەری سەتڵی ماستەکە،...هتد). یەکێك لەو کێشانەی لەم پەیوەندییانەدا دەردەکەوێت، ئەوەیە ئەگەر ڕێگەپێدانی هەندەکیەکە بە کردەی گفتوگۆکردن و لەیەکگەیشتنەوە ببەسترێتەوە، لەوانەیە وا لە دارشتەی مەبەستەکە بکات ناپەسەند دەربچێت "ڕێگەپێدانی هەندەکی دەتوانێت لەگەڵ لادان، یان دارشتنی خراپدا یەکبگرێتەوە، بەڵام پێویستە جەختلەوەبکرێتەوە، کە برێکی زۆری ڕێکنەکەوتن بێتە ئاراوە، کە وەك تایبەتمەندییەکانی بەکارهێنانی زمان بەرگە بگرن" (Langacker1987:69) هەروەها لە پۆلکردندا لانگەکەر جیاوازی لە نێوان مۆدێلی هێڵکارییی و مۆدێلی شاوەچە دەکات و ئەندامێتیش پەیوەندیی بە پلەوە هەیە وەك لەوەی بەهۆی هەبوون یان نەبوونی کۆمەڵێك تایبەتێتییەوە دەستنیشانبکرێت. بە لێکۆڵینەوە و شارەزاییەکان دەرکەوتووە زمان توانای پەیوەندیکردنی لەنێوان مرۆڤەکاندا بەبێ فرەواتایی و میتافۆر نییە، کە لە ئەنجامی ڕێگەپێدانی هەمەکییەوە پەیدابوون، چونکە ئاوەزی مرۆڤ توانای داکردنی بڕی هەموو ئەو داتایانەی نییە، کە بۆ پەسنکردنی جیهان پێویستن، بۆیە فراوانکردن بەپێی ڕێگەپێدانی هەندەکی پەیوەندییەکە، کە لە هەموو لایەنەکانی داهێنانی زمانی بەرپرسە، گرنگترین ئامێری داهێنانیش میتافۆرە (Pelyvas1995:39-40).

پەیوەندیی ڕێگەپێدانی هەندەکی لە نێوان دارشتەی مەبەست و دارشتەی ڕێگەپێدراودا دەردەکەوێت، کاتێك یەکە باوەکان لە ڕێزمانی قسەکەردا ڕووداوە بەکارهاتووەکان تەنها بە کەمێك کۆششەوە پۆلدەکەن. ڕێگەپێدانی هەندەکی لەگەڵ ئەسکەلەیی هەندەکی هاوتا دەبێت، بۆنموونە یەکە زمانەوانییەکان بەگوێرەی ڕووداوە بەکارهاتووەکان بۆ هەندێك بوار ئەسکەلەین. پۆلکردن بەپێی ڕێگەپێدانی هەندەکی بریتییە لە کرۆکی مۆدێلی شاوەچەی پۆلکردن، کاتێك ئەندامەکانی کەتیگۆریەکە لەگەڵ شاوەچەکە وەك یەکن، بەڵام لەگەڵ پۆلکردنەکەدا یەکناگرنەوە و وەك فراوانکردنێك لەمەودای جیاوازی دوور لێی جێگیر دەبێت. دەربڕینی زمانەوانی خوازراو بریتییە لە فراوانکردنێك لە واتای پیتی ئەو دەربڕینە، بۆ نموونە زاراوە ئاژەڵییەکانی وەك (ئەسپ، مار، مشك...هتد) لە واتای پیتیدا ئاژەڵەکان دەنوێنن، بەڵام کاتێك بۆ مرۆڤ بەکاردەهێنرێن بە واتای خوازراو دادەنرێن و وەك فراوانکردنی شاوەچەکەیان دادەنرێن (Brenda,2014:24). ئەگەر لە زمانی کوردیدا، لە وشەی فەرهەنگی (دەست) و(دەم) بروانین، دەبینین ڕێگەپێدانی هەندەکی و هەمەکیشی هەیە، وەك:

9.ا نەسرین دەستکێش دەچنێت.

ب. نارین جلەکان دەستنیشان دەکات.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/5.2.2

Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

10.ا. زانا هاوکاری ماڵە دەسکورتەکەی کرد.
ب. شیرین دەستاوی سوێرە.

11.ا. نوسراوەکەم لە بەردەم دەرگاکە داناوە.
ب. منالەکە بە چێشتەکە دەمی پیس بووە

12.ا. خۆت لە مرۆڤی دەمپیس بەدوور بگرە
ب. مرۆڤی دەمدرێژ خۆشەویست نییە.

ئەگەر بروانینە نموونەکانی (9.ا، 9.ب) و (11.ا، 11.ب) لە ئێستادا تارادەیەك ڕێگەپێدانی هەمەکیی هەیە، بە هۆکاری ئەوەی گونجاندن و ڕێکەوتنی هەیە. نموونەکانی (10.ا، 10.ب) و (12.ا، 12.ب) ڕیگەپێدانی هەندەکی هەیە، لەبەر ئەوەی پەیوەندیی هەیە لەنێوان دارشتەی مەبەست و ڕێگەپێدراو.

ئەنجام

1. دەربرینە نوێیەکان لەڕێگەی پێواژۆی بەڕێزمانیکردنەوە لە زماندا بۆ بارووذۆخە جیاوازو تایبەتەکان بەجەستەدەکرین.
2. بەجەستەکردنی کۆزانینەکان لەڕێزماندابەرادەی بەکارهێنانیان و پلەی چەسپاندنیان و گۆڕانیانەوە پەیوەستە.
3. کۆدداکردنی ئاوەزیانە لە زماندا لەڕێگەی دەربڕینەکانی بەکارهێنەرانی زمانەوە بەکۆدکراون و بەئەسکەلەکردنیش جۆرێکی تایبەتی نواندنی ئەو کۆدداکردنەیە.
4. لەکردەی بەپۆلکردندا هەڵبژاردنی یەکە باوەکان وەک ڕێگەپێدانێکی هەمەکیانە مامەڵەی لەگەڵ کراوە، لەکاتێکدا هەڵبژاردنی یەکە نوێیەکان وەک ڕێگەپێدانێکی هەندەکی هەژمار کراوە.

سەرچاوەکان

سەرچاوە کوردییەکان

1. محەمەدی مەحوی، 2001، ڕستەسازی کوردی، زانکۆی سلێمانی.
2. کاروان عمر قادر، 2008، ڕستەی باسمەند لە زمانی کوردیدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی تیشك،سلێمانی.
3. سازان زهیر سعید2013،، پێزی مۆرفیمە دارێژەکانی بچووکردنەوەو ناسکی لەسازکردنی وشەی نوێدا، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.
4. شیلان ڕەحیم ئیبراهیم،2019، نەخشاندنی کۆزانیاری وشەیی لە فەرهەنگی ئاوەزیدا، زانکۆی سلێمانی.
5. ڕێبوار ئەحمەد نەبی، 2015، پەیپێبردنی شاوەچە لە سیمانتیکی درکپێکردن لە زمانی کوردیدا، زانکۆی سلێمانی.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/5.2.2
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

ISSN 2520-7377 (Online), ISSN 2520-5102 (Print)

سەرچاوە ئینگلیزییەکان

1. Brenda, M. , 2014, The Cognitive Perspective on the Polysemy of the English Spatial Preposition Over, Cambridge Scholars Publishing,Uk.
2. Buljan, G., 2018,The Croatian Suffix -stv(o) : A Study of Meaning and Polysemy in Word Formation, Journal of Slavic Linguistics 26(2): 185–244.
3. Crus, A., 2006, A Glossary of Semantics and Pragmatics, Edinburgh University
4. Evans , V.& Green, M. ,2006, Cognitive Linguistics:An Introduction , Edinburgh University Press.
5. Evans, V. , 2007, A Glossary of Cognitive Grammar, Edinburgh University Press.
6. Flogstad ,G.,N.,2016, Preterit expansion and perfect demise in Porteno Spanish and beyond: a critical perspective on cognitive grammaticalization theory,Brill, LEIDEN.
7. Flowerdew, L. ,2012, Corpora and Language Education, 1st edition, Palgrave Macmillan, Uk.
8. Fortescue, M.,2017, The Abstraction Engine: Extracting patterns in language, mind and brain, John Benjamins.
9. Geeraerts, D. & Cuyckens. , H. , 2007, The Oxford handbook of cognitive linguistics, Oxford University Press, New York.
10. Langacker,R.W. , 2013, Essentials of Cognitive Grammar, Oxford University Press.
11. Langacker,R.W. ,1987.Foundation of cognitive grammar.Vol.1 Theoretical Prerequisites. Stanford, Stanford University Press.
12. Liu ,D., 2014 , Describing and explaining grammar and vocabulary in ELT: key theories and eff ective practices, Routledge, New York& London.
13. Luo, H , 2019, Particle verbs in English: A Cognitive Linguistic Perspective, Springer Nature Singapore, Singapore.
14. Pelyvás, P. , 1995, A Reader In Cognitive Grammar for Students of English, Debrecen.
15. Traugott, E.,C.& Trousdale, G. , 2013, Constructionalization and Constructional changes, Oxford University Press.
16. Wiechmann, D. , 2015, Understanding Relative Clauses: Usage-Based View on the Processing of Complex Constructions, Walter de Gruyter GmbH, Berlin.
17. Wilcox ,SH., 2018 ,Ten Lectures on Cognitive Linguistics and the Unification of Spoken and Signed Languages, Koninklijke Brill NV, Leiden, The Netherlands.

.

DOI: http://dx.doi.org/10.25098/5.2.2
Distributed under the terms and conditions of the License 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)